

ANDRUS SAARESTE

Keele osast vaimu arengus

avec un résumé: La part du langage dans le développement intellectuel

Tartu
1940

Eesti Rahvusraamatukogu: AR2-02-00962

Trükise digitaalkoopia ehk e-raamatu tellimine (eBooks on Demand (EOD)) –miljonid raamatud vaid hiireklõpsu kaugusel rohkem kui kümnes Euroopa riigis!

Täname Teid, et valisite EOD!

Euroopa raamatukogudes säilitatakse miljoneid 15.–20. sajandi raamatuid. Kõik need raamatud on nüüd kättesaadavad e-raamatuna — vaid hiireklõpsu kaugusel 24 tundi ööpäevas, 7 päeva nädalas. Tehke otsing mõne EOD võrgustikuga liitunud raamatukogu elektronkataloogis ja tellige raamatust digitaalkoopia ehk e-raamat kogu maailmast. Soovitud raamat digiteeritakse ja tehakse Teile kättesaadavaks digitaalkoopiana ehk e-raamatuna.

Miks e-raamat?

- Saate kasutada standardtarkvara digitaalkoopia lugemiseks arvutiekraanil, suurendada pilti või navigeerida läbi terve raamatu.
- Saate välja trükkida üksikuid lehekülgi või kogu raamatu.
- Saate kasutada üksikterminite täistekstotsingut nii ühe faili kui failikomplekti (isikliku e-raamatukogu) piires.
- Saate kopeerida pilte ja tekstiosi teistesse rakendustesse, näiteks tekstitöötlusprogrammis.

Tingimused

EOD teenust kasutades nõustute Te tingimustega, mille on kehtestanud raamatut omav raamatukogu. EOD võimaldab juurdepääsu digiteeritud dokumentidele rangelt isiklikel, mittekommertseesmärkidel. Kui soovite digitaalkoopiat muuks otstarbeks, palun võtke ühendust raamatukoguga.

- Tingimused inglise keeles: <http://books2ebooks.eu/odm/html/nle/en/agb.html>
- Tingimused saksa keeles: <http://books2ebooks.eu/odm/html/nle/et/agb.html>

Rohkem e-raamatuid

Seda teenust pakub juba tosin raamatukogu enam kui kümnes Euroopa riigis.

Lisainfo aadressil: <http://books2ebooks.eu>

AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI TOIMETISED XLII
PUBLICATIONS DE LA SOCIÉTÉ UNIVERSITAIRE POUR LA
LANGUE MATERNELLE XLII

A. SAARESTE

KEELE OSAST
VAIMU ARENGUS

TARTU 1940

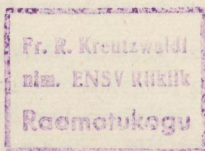
Valdemar Som
1913

AKADEEMILISE EMAKEELE SELTS TOIMETISED XLII
PUBLICATIONS DE LA SOCIÉTÉ UNIVERSITAIRE POUR LA
LANGUE MATERNELLE XLII

A. SAARESTE

KEELE OSAST VAIMU ARENGUS

AVEC UN RÉSUMÉ:
LA PART DU LANGAGE DANS LE DÉVELOPPEMENT INTÉLECTUEL

TARTU 1940
AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI KIRJASTUS

Äratrükk „Akadeemias“ nr. 8, 1939

E. K.-Ü. „Postimehe“ trükk, Tartus 1940.

Keel, või õigemini kõnend, kui nimelt keele all kitsamalt mõistame kõnelemisvõime tegelikku, konkreetset teostust eri rahvus-tele omaste märkidesüsteemide varal, s. o. rahvuskeelt, ja üldist kõnelemisnähtust kutsume kõnendiks, on teatavasti psühho-füüsiline tegevus, mis eriliselt omane inimsoole ja mis oskuse kõrval tarvitada esemeid (tööriistu, kaitsevahendeid, kehakatteid jne.) — seda joont on aga konstateeritud ka loomadel, isegi putukail — on nimelt selleks omaduseks, mis inimest eraldab loomast, sest keeleteadus ja psühholoogia on osutanud, et see kuuldeliste märkidega eneseavaldus, mida teostavad loomad, erineb ikkagi oluliselt sellest akustiliste (või kirjas — visuaalsete) sümbolite kogumist, mida nimetame kõnendiks. Nimelt suudab elajate „kõnend“ avaldada ainult tundeid ja aistinguid, kuna inimkõnend on võimeline edasi andma peale nende ka mõisteid. See inimõistuse ja laiemalt inimvaimsuse instrument, kõnend, on samuti omadus, mis inimest tema praegusel arenemisastmel oluliselt lahutab ka sellest inimese ja looma võimalikust vahelulist, eelinimesest, mida kujutleksime mittekõneleva, kõnevõimetu olendina. Selle kõnelemisvõime areng on kestnud muidugi paljusid aastatuhandeid, selle võime arenemine on sündinud rööbiti inimese mõistuse arenguga, see võime on saanud ühtlasi kogu inimvaimu arengu tunnuseks, selle arengu taseme peegelduseks ja ühtlasi ka selle arengu teguriks. On sagedasti õigusega öeldud, et inimene on nimelt seetõttu võitnud maa peal kõik loomad ja suurel määral ka loodusjõud, et ta mõistab kõnelda, et ta vastandina muudele on nimelt kõneleja olend.

Kui soovime teada saada, missugust sammu inimsoo vaimuelu arenemises kõnendi kujunemine märgib, peame pöörduma psühholoogide poole, kes on uurinud eel-keelelist, elementaarset ehk preverbaalset intelligentsi. Nii näit. Pierre Janet oma hiljutises teoses „L'Intelligence avant le langage“ (a. 1936) on näidanud, et keel on see vahend, mille kaudu inimsool on arenenud säärased tähtsad vaimsed põhimõisted nagu kvantiteet, ühiskondlikud vahekorrad ja aeg. Sõna on saanud selleks „korviks“ (*panier*), kuhu me üksikuid asju kogume, s. t. mille varal meie üksikuid asju käsitame üheksainsaks esemeks, näit. üksikuid puid, üksikuid puuliike üldis-

tame, abstraherime üldmõisteks *puu*, ta on saanud ka selleks „paelaks“ (*ficelle*), millega me ühte kuuluvat seome, näit. eesti keeles eri viisidel öeldes „eit ja taat tulid vastu“ või „eite taati tulid vastu“ või „isa ema tulid vastu“ või „isa emaga tulid vastu“. Samuti on keel riis-taks, millega me mingist kogusest osa lahutame, sest sõnade ja tun-nuste kaudu me eraldame kogumõistest üksikuid ideesid ja üksikuid tundmusi. Kõnevõime kaotanud inimesed teatavasti ei oska, nagu on näidanud H e a d, mõnest esemete määrast võtta soovitud osa¹. Ka on meie keel vahendiks, millega me oma üksikmõisteid mõttekäigus järjestame, seda lauses tehes sõnade korra näol. Ühiskondlik elu ini-meste vahel võis hakata kõrgemale arenema alles siis, kui inimene leiutas märgid ja sümbolid, s. o. keele, millega oma soove ja oma tahet ning käskusid omasarnastele edasi anda, millega ennast teistele tea-tada. „Hääleliigutused saavad kõnendiks alles siis, kui neid tarvita-takse appikutsumiseks, tundmuse teatamiseks, s. o. kui nad muutuvad abistamise akti või sümpaatia akti käsutuseks“². „... Käsk ja sõna-kuulmine esinevad ... keeleväljendite enamikus, *kõnelemine* on kõige sagedamini käsutamine ja *kõne mõistmine* on kõige sagedamini sõna-kuulmine“³. On tähele pandud, et tahtejõulised isikud, kes suudavad käsutada, oskavad ka hästi ja selgesti kõnelda, kuna tahtejõuetud oma sõnades eksivad ja takerduvad, nad n. ö. „pudrutavad“⁴. Ühiskondlikus elus tähtsad teod saadetakse teatavasti korda kõnelemisega hulkadele, kuid teiselt poolt ka üksiku inimese mõtted ja avastused tekivad üksik-isiku mõttega kaasas käiva sisemise kõneluse abil. Samuti kõnend hõlbustab meil mäletamist, meelespidamist, kõnendi teel on inimesel kujunenud aja mõiste esimene arenguaste, mälu. Kõne abil meie ju jutustame möödunud sündmusi, restitueerime neid oma mälus. Kõige paremaks mäletamise vahendiks on aga saanud visuaalne kõnend, nimelt keel *k i r j a* kujul. Ja keeleliste elementide nagu sõnade *eile*, *varemalt*, *hiljuti*, *äsja*, *muiste*, *enne*, *toona*, *varre*, *pärast*, *hiljem*, *homme*, *nüüd*, *parajasti*, *täna* jne., tunnuste nagu *-i*-, *-si*- varal on meie vaimus alles täpsustunud ja avaldust leidnud aja mõiste ligemad jao-tused. Lõpuks arvugi mõiste selgumine on inimesel võimalikuks saanud artikuloorse keele ja kõige viimaks muidugi ka matemaati-lise keele kaudu. Nõnda siis näeme, et inimkeel on see vahend, mille abil algeline intelligents on arenenud kõrgemaks intelligentsiks, mida lõpuks kroonib teaduslik mõtlemine. See inimkõnend on ühtlasi ka selleks peegliks, milles kogu inimkõnenduse areng kajastub.

1 P. Janet, tsit. t., lk. 33.

2 P. Janet, tsit. t., lk. 101.

3 P. Janet, tsit. t., lk. 99.

4 Vrd. P. Janet, tsit. t., lk. 118.

See eriomadus inimesel mängib tema elus väga olulist osa. Inimene, eriti veel moodne kultuurinimene⁵, kulutab oma eluea kestvusest väga suurt osa kõnendi teostamisega, olgu kõneldes või kõnet kuulates, olgu kirjutades või lugedes. Juba hommikul ärghates ja teist kaasnimest nähes ütleme „tere hommikust!“, päeva jooksul töös ja tegevuses, söögilauas või puhkusel koos teistega viibides meie kaldume, kui see pole otse keelatud, võimalikult palju kõnelema, me loeme raamatuid, ajalehti ja teadaandeid, teeme omale kirjalisi märkmeid meelespidamiseks või kirjutame teistele teatamiseks, me kuulame raadiot ja oma päeva lõpetame tervitusega „head ööd!“. Isegi unes me näeme endid sageli rääkimas ja magades paljudki kõnelevad automaatselt ja teadvusetult. Ka üksinduses meie kõik, kui endid ligemalt tähele panna, kõneleme endamisi, kuulmatult, s. o. vaimus püüame oma mõtteid sõnastada, mõttekäigu üksikuid elemente sõnadesse valada, kusjuures meie kõnendi tähtsamad artikuleerimiselundid, keel, ja nimelt keele ots, ning huuled teevad nõrku hääldamisliigutusi, harilikult ometi häälikuid kuuldavale toomata. Kuid paljudel isikutel, eriti siis, kui nad mõtet eriti pingutavad, kui nad teatud mõtte arenduses püüavad suuremat korda ja selgust luua, mõtte üksikusgemeid paremini liigendada, või kui nad on suurema tunde- või tahtepingutuse kimpus, kõnelevad omaette isegi kuuldavalt, arvestamata siin muidugi juhtumeid, kui endamisi räägitakse vaimsete häirete tuhinas. Ühesõnaga, inimene on kõnelev olend *par excellence*, ta on isegi väga lobiseja olend. Ja nüüdisajal viimistletud ja kaugele arenenud rahvastevahelised liicluse ja teatamise vahendid nagu raudteed, autod, kiiraurikud, lennukid, telegraaf, telefon, post ja raadio, on kõnendi tegevusvälja avardanud veel selleski mõttes, et moodsal inimesel ei jätku elus enam ühe rahvuskeele, oma emakeele oskusest, vaid ta peab mõistma ja tarvitada oskama veel vähemalt kahte-kolme v õ ö r k e e l t. Seda kõnendi ja keelte tähtsust on tabavalt iseloomustanud poola keeleteadlane prof. B a u d o u i n d e C o u r t e n a y : „Kõik muutub keeleliseks. Maailm eksisteerib inimhinges sõnaraamatu näol või pigemini paljude erikeelsete sõnaraamatute näol“⁶.

Seda olulist tegevust inimelus ligemalt vaadeldes ja eritledes on keeleteadlased, filosoofid ja psühholoogid (viimastest hiljuti Fr. P a u l h a n teoses „La double fonction du langage“ a. 1929), näidanud, et kõnendil on olemas kaks eri ülesannet ühiskondlikus elus, üks — kõnend kui märk, kui tähendamine, kui teadustus, teatamine, teine aga — kõnend kui sugestioon, väljendus, ekspressioon.

⁵ „Le grand caractère de toute notre civilisation c'est qu'elle est surtout verbale“ (P. Janet, „L'Intell. avant le langage“, lk. 251).

⁶ Prace Filologiczne, XIV (a. 1929), lk. 203.

Esimesel puhul kõnend annab edasi, esitab meile teateid esimest, kujutelmadest, mõistetest, tunnetest ja tahteavaldustest. Oma keele abil me ju avaldame oma mõtteid, kuigi teiselt poolt on ka vist õigusega öeldud, et sõnad on meil selleks, et mõtteid varjata⁷ — tahaksime aga uskuda, et see käib ainult diplomaatide ja poliitikute kohta! Kõnend ju teatab meile tõsiasju esimest ja vaimsestki ilmast niihästi ruumilises mõttes, s. o. teistest maadest ja teistelt rahvastelt, kui ka ajalises mõttes. Kõnendi varal, eri rahvuskeelte abil, inimsugu säilitab, hoiab tallel oma teadmisi ja kogemusi ka kaugest minevikust. Iga keele ainestikus, s. o. sõnavaras, ja grammatilises ehituses on pärimusena alal hoidunud andmeid vastava rahva ainelisest ja vaimsest elust ja kultuurist minevikus, vahel vägagi muistsetest aegadest (näit. eestis *kihelkond, ale, haldjas, marras, kubjas, õitsil* käima, *vannas-ader, malev, nõid*); keele kaudu neid teateid antakse edasi kas suulises traditsioonis või kirjalistes mälestistes, kirjanduses. Kui keeli poleks kõnes ega kirjas olemas, puuduks ka inimsool võimalus oma kogemusi ja vaimset bagaaži tulevastele põlvetele edasi anda, ja iga inimpõlv, koguni iga üksik inimene peaks oma elukogemustega alustama uuesti, algusest peale. Selle ülesande ja omaduse varal ongi kõnend muutunud kõige tähtsamaks kultuuri vahendamise ja arendamise riistaks.⁸

Aga peale selle intellektuaalsema ülesande, nimelt tähendamise, on kõnendil olemas veel teine ülesanne, see on väljendamine ja sisendamine (ekspressioon ja sugestioon). Peale mõistete on sõnadel nimelt olemas veel lisaväärtusi, täiendavaid sisuvärvinguid. mis meis ei kujunda asjadest või tunnetest mitte selgeid mõisteid, vaid äratavad meis umbkaudsemaid ja hämaramaid kujutelmi ja tundusi, või kui nad ka meis ideesid tekitavad, siis mitte teatamise, vaid sugestiooni teel. Neid väljenduslikke väärtusi leiame ka objektiivsema stiiliväärtusega sõnadel nagu *ema, kodu, taevas, mets, koer, tege-lane* (mitte sugugi või väga väheselt aga sõnadel nagu *telliskivi, akna-ruut, mõistus, ese, suhteline, rööbiti, kirjamärk*), neid leiame eriti aga afektiivset laadi sõnadel nagu *kõlkuma* (vrd. aga *rippuma*), *lippama* (vrd. *jooksma*), *vilu* (vrd. *jahe*), *kaunis* (vrd. *ilus*), *voogama* (vrd. *lainetama*), *lõbus* ja *lustlik* (vrd. *rõõmus*) jne. Sagedasti sõnad ja laused panevad, nagu muusikagi, meid unelema või oma sugestiooni varal meid mõtlema ja koguni tegutsema. Meie kõik ju tunneme sõnade, hüüdsõnade ja lööksõnade nagu *vabadus, vendlus, au, kuulsus*,

⁷ „Les paroles sont faites pour cacher nos pensées“ (Talleyrand või Fouché).

⁸ Vt. selle kohta J. Schrijnen, „Langue et culture“, tema artiklite kogus „Collectanea Schrijnen“ (a. 1939), lk. 1—14.

töö, kultuur, rahvas, rahva kasu, rahva terviklus, veri ja maakamar, rass, eluruum jne. haaravat jõudu. Sõnad, muidugi koos ideedega (tihtipeale, nagu lapsedki, meie ei oska sõnu lahutada mõisteist), kuid sagedasti isegi enam kui neile vastavad sisud, tiivustavad elus meid oma võlu ja kütkestusega suurtele tegudele ja loominguale, nad viivad meid võitlusse, kuid ka rumalustesse ja hävingusse. Meie kõik ju — eriti arvustusvõimetud massid — tunneme uudsete terminite ja vähetuntud sõnade („uute“ sõnade ja võõrsõnade) salapärast võlu ja veetlust. Sellega on seletatav suur edu sõnadel nagu „selline“ (pro see, *niisugune* või *seesugune*), „tulvil“ (pro täis), „oivaline“ (pro *tore* või *tubli*), „embus“ (pro *kallistus*, *kaelustus* või *sülelus*), *rõivas* (pro *riie*) ja „rõivuritar“ (pro *õmbleja*), *vembud* (pro *tembud*) ja omal ajal *mainitud* suhtes. Selle võlu tõttu asendame omakeelseid sõnu võõrsõnade ja laenudega, ütleme *naine* ja *naisterahvas* asemel *daam*, *lõuna*(söök) asemel *lunch*, hakkasime *körtsitüdrukut* kutsuma *trahteri* või *restorani puhvetipreiliks* ja viimasel ajal juba *baaridaamiks* ning ilmume oma teenetemärkide ja tualettidega paremal meel *pressiballile* kui *ajakirjanikkude tantsupidule*.

Sõnade sisenduslikud väärtused tulevad eriliselt esile sõnalistes kunstiteostes, ilukirjanduslikes toodetes, eriti aga lüürikas. Hinnakem näit. sõnade sugestiivseid omadusi S. Mallarmé ja P. Valéry või meil näit. B. Alveri luuletustes.

See sõnade, seega üldse keele irratsionaalsem, täpsemalt piiritlematu väärtusetahk on inimesele, nimelt tema tundeelule, sama suure tähtsusega, nagu talle on, nimelt inimese tegelikkudele ja intellektuaalsetele tarvetele, keele teine, varem mainitud ülesanne, teatamine. See keele funktsioon võimaldab meil elada avaramal rinnal ja sügavamalt, ta täiendab meid elamustega, mida igapäevane elu meile hariplikult ei paku.

Juba antiikajast alates, lähtudes kreeka keele grammatikast, kuni uuema, koguni praeguse ajani (eriti saksa õpetlastel), on keelelise lause eritlemise põhjal arvatud, et keele struktuur põhjeneb üldinimlikul loogikal, et on olemas kindel vastavus grammatika ja mõtte, keeleliste kategooriate ja mõistekategooriate vahel, et on olemas teatud paralleelismi loogikal ja grammatikal. Võrreldgem kas või juba loogika ja grammatika terminoloogia vastavust! Kõige uuemal ajal on aga hakatud grammatikaalses logitsismis, selles „skolastilise vaimu viimses jäänuses“ (Ch. S e r r u s) enam ja enam kahtlema. Väga paljude elavate keelte ligem analüüs ja nende ehituste omavaheline võrdlus, samuti üldgrammatika printsiipide uuemaegsed eraldamiskatsed erisuguste keelte grammatikate vaatlusest, teiselt poolt ka psühholoogide (H. D e l a c r o i x jt.) vastsemad uurimused, on toonud sellesse käsitusse olulisi muudatusi ja korrektsioone.

Muude sellekohaste katsete seas on mainida eriti Ch. Serrus'i hiljutist uurimust „Le Parallélisme logico-grammatical“ (Paris, 1933), kus näidatakse (vt. eriti lk. 385—91), et grammatikal on olemas siiski iseoma loogika, et inimkõnendi erisugused konkreetsete teostused, nn. rahvuskeeled on aga kuuldelis-nägeliste märkide kogumid, mis tarvitavad sõnu ja sõnade suhteid sääraselt, nagu neid eri keeltes traditsioon on edasi andnud ja nagu nad iga keele puhul on eri viisil ajalooliselt seletatavad, et mõtlemise kord, loogika aga ei rajane mitte rahvaste keelelisel korrastusel, et pole olemas mingit vajalikku sidet, korrelatsiooni „puhta grammatika“ ja „puhta loogika“ vahel, et täielik parallelism grammatikal ja loogikal puudub. Kui siiski on olemas kõigi rahvuskeelte ehituses mõningaid ühiseid jooni, siis need on mõistetavad inimesoo eri liikide vaimulaadi sarnaduste põhjal, need on seletatavad mitte üldloogikaga, vaid psühholoogiliselt. Muuseas on taani õpetlane L. Hjelmslev („Principes de grammaire générale“, a. 1928, lk. 262—3) näidanud, et meie mõtteilmas eksisteerib ka rida kategooriaid, mis loogika seisukohast on põhilised, näit. identsus ja kausaalsus, kuid milledele vastavad grammatilised kategooriad näivad kõigis keeltes puuduvat. Kuigi kõnend siis vastab ainult intuitsiooni, ainult afektiivse ja kollektiivse mõtte nõuetele, küündimata teadusliku mõtte tasemele, kuigi on olemas loogika ja grammatika vahel diskordants, s. t. et loogikat ei saa täies ulatuses tuletda keeleehitusest, siis ometi ei saa ka vastupidi väita, et loogika oleks grammatikaga täielises vastuolus, et keeles maksvusel olev korrastus ei arvestaks sugugi mõtete korrastamise seadusi. Loogika on keeleelus ainult üks polaarne jõud, vastandina teisele, psühholoogiaga ja ajalooa seletatavale jõule, mida nimetame keele traditsiooniks⁹.

Muidugi peale selle ühelt poolt keeleliste, teiselt poolt mõtteliste sugemete korrastuse probleemi on keele ja loogika vahekorra alal veel teisi probleeme, esirinnas sõnade kui märkide tähenduste ja neile viimastele vastavate mõistete probleem. Nimelt ollakse praegugi üksmeelel selles, et inimkõnend on see vahend, mis liigendab ja kujundab välist, asjalist, esemlikku maailma, seda eri rahvuskeelte abil muidugi tehes mõnes suhtes eri viisidel. Loomad, isegi nn. „kõnelevad“ elajad nagu ahvid ja papagoid, pole teatavasti üldse võimelised seda esemelist ilma liigendama. See võime on aga üldse eelduseks inimese diskursiivsele mõtlemisele. Kogukujutelmad välisilmast liigendatakse osakujutelmadeks sel teel, et neid tähistatakse keeleliste märkidega ehk sõnadega, mis on nende alakujutelmadega seotud sõnade mõtte, tähendusliku sihi, sõnade tähenduse vahendusel. Alles sõnatähenduse selgitamise teel saab meil võimalikuks „mõiste“ selgitamine loogikas. Nagu E. Cassirer on 15 a. eest näidanud (vrd.

⁹ Vrd. H. Delacroix, *Le langage et la pensée* (Paris, 1924), lk. 585—7.

eesti keeles A. Koort, „Keel ja loogika“, 1932), saab loogikat ja tunnetuse objektiivset teooriat rajada esijoones keelte vaatlusele ja eraldi mõiste immanentset mõtet ja tema ülesannet tunnetuse ehituses saab valgustada ainult sõnatähenduse ja sõnaliikide geneesi selgitades.

Mitmedki keeleteadlased, eriti saksa õpetlased, omal ajal juba W. v. Humboldt¹⁰ ja uemal ajal L. Weisgerber¹¹, kes on rõhutanud keele ja mõtlemise vahelist sidet, on selle parallelismi avastamise püüus kaldunud isegi nõnda kaugele, et nad on otsinud eri rahvuskeelte struktuuri seletust eri rahvaste mõtteviisist, on püüdnud vaadelda eri keeli eri rasside vaimu kajastusena. Nii ütleb Weisgerber: „Inimene, kes oma keelde sisse kasvab, seisab oma elu kestvuseks oma emakeele võimupiirkonnas, tõeliselt on see keel, mis tema eest mõtleb. Ja kuidas mingi rahvas oma keelt kujundab, nõnda mõjutab see jällegi tagasi üldsust ja hilisemaid põlvi. Selles mõttes on keel üksikisikule saatuseks, rahva keel on üldsusele saatusjõuks“.¹² Tema arvates on keel nimelt see jõud, mis loob rahvuse omapära¹³, „kõigis keeletarvituse vormides (kõnelemises, mõistmises, mõtlemises, arupidavas tegevuses jne.) oleks emakeelne mõtteilm tegevuses.“¹⁴ See äärmine vaatesuund on muidugi esile kutsunud arvustust¹⁵. On ju muidugi õige, et keele ja seda kõneleva rahva vaimu- ja mõtteilma vahel on olemas sidemeid, et keel kannab jooni, mis iseloomustavad kõnelejaskonna vaimulaadi. On küll juhtumeid, kus keelendais ehk kajastub vastava rahva mõtte- ja tundelaadi, nii vahest näit. osa- ja täissihitise eraldamises eesti keeles, *article partitif*'i tarvituses prantsuskeeles, või sääraates teatud rahvustele eriomastes mõistenimetustes nagu eesti *oht* (poisikese *ohtu*, selle vastu pole *ohtu*), *jonnima*, *raatsima*, *lähema*, *rookima*, tal on oma *nõksud*, *asja eest teist takka*, pr. *élégance*, *cafar*, *distinct*, *mièvre*, *pimpant*, *funèbre*, *funeste*, *hagard*, ingl. *gentleman*, *humour*, *sport*, it. *brio*, sks. *Gemütlichkeit*, *stramm*, vn. тоска, кручина, истина jne., mis teatavasti on raskesti tõlgitavad. Kui *populus* roomlastel, *peuple* prantslastel ja *people* ingl. lastel tähendab 'rahvast' kõige aulikumas ja väarikamas mõttes, sama sõna *Pöbel* sakslastel aga tähendab 'alatut, musta, toorest rahvahulka', 'vulgust', siis siin küll tohiks peegelduda eri rahvuste suhtumine rahva mõis-

10 Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues (a. 1830).

11 Muttersprache und Geistesbildung (a. 1929); Sprache u. Begriffsbildung (Résumés des Communications du IV Congrès Intern. de Linguistes à Copenhague, 1936, lk. 112—16.

12 Mutt. u. Geist., lk. 164.

13 Ib., lk. 100.

14 Spr. u. Begr., lk. 114—15.

15 M. s. viimati A. S e c h e h a y e, La pensée et la langue, kogut. „Psychologie du Langage, lk. 57—81.

tesse või nende rahvaste vaimne ja kölbline tase. Kuid enamik iga keele sõnavarast on siiski vabalt ja päris täpselt tõlgitav, sest muidu oleksid ju sõnaraamatud vaevalt mõeldavad. Suurem osa keeltele omaseid erijooni on siiski faktid, mis kuidagi ei anna seletada erisuguste vaimuilmadega. Kui eestlane sõnaga *maa* väljendab vähemalt 5 eri mõistet: 1. 'maailm, maakera', 2. 'mitte-linn', 3. 'muld', 4. 'maapind, põld' ja 5. 'ruum', mida teised keeled märgivad vahest eri sõnadega (pr. *terre, campagne, terrain, distance*, sks. *Erde, Land, Strecke*, vn. *земля, деревня*), siis veel sellest ei järeldu, et eestlane neid mõisteid ei lahuta. Mida tuletada faktidest, et eestlane sõnaga *puu* märgib nii puu taime ennast kui ka puuainet, prantslane aga sõnaga *bois* puuainet ja metsa, mitte aga taime? Et prantslane sõnadega *les parents volent* mõistab '(lapse) vanemad lendavad', kuid ka 'sugulased varastavad', et ta *café* all mõtleb 'kohvi' ja 'kohvikut', ei tähenda veel ammugi seda, et prantslane kuidagi teisiti või segasemalt mõtleks. Kui eestlane sõnadega eraldab väga paljusid temperatuuriasmeid nagu *jäine, külm, vilu, jahe, kõhe, leige, toige, sume, soe, lämm, palav, kuum, tuline* jne. või müravarjundeid nagu *kahin, sahin, kohin, sihin, mühin, kähin* jne., siis vaevalt saab sellest järeldada, et tema meeled eraldaksid neid astmeid paremini ja täpsamini. Võib konstateerida ainult seda, et eestlasele on omane ka omas keelises traditsioonis eri sõnadega väljendada teatud meelelisi muljeid, mida mõne teise rahva keeles märgid ei eralda või eraldavad vähem täpsalt. Teiste mõistevarjundite puhul on aga eesti keel jälle vaesem. Ja mida saame lõpuks eestlase mõtteviisi kohta järeldada sellest, et ta ütleb „mul on raha“ (kuna indo-euroopa keeli kõnelejad ja nende mõjul vahel ka eestlane lausub „ma oman või evin raha“), kahesõnaliselt *meel(d)e-tuletama* (indoeurooplane aga ühesõnaliselt *rappeler, erinnern*, võõrmõjudel eestiski *meenutama*). „Noh, läksime siit minema!“ (= lähme s. m.), „Mis ta jännaku selle kassiga!“ (= m. t. jändab s. k.), „Noh, kas paneb ahju küdema?“ (= kas panna, kas paneme) või kui ta küsib „Kuidas käsi käib?“ Kas tõesti käsitleb lõuna-eestlane näopesemist teisiti, kui ta ütleb *suud mõskma*, kuna põhja-eestlane lausub *silmi pesema*? Kui vahest eri keelte erinevate keelendite loomisel, tekkimisel muiste võiski siin ehk lahkuminevaid kujutelmi olla, siis praegusest vaimuilmast oleks neid küll asjatu otsida. Keeltes samade sisude erisuguseid märke omavahel võrreldes, näeme et need märgid on küll väga lahkuminevad (mis faktid on erisuguste arenemistega seletatavad), kuid nad annavad edasi ometi samu sisusid, vähemalt mis intellektuaalsematesse sisudesse, mõistesse puutub. Vahed on nii öelda enam tekstis kui kontekstis¹⁶. Kui vahed rahvaste mõtteviisis ja vaimuilmast oleksid tõesti

16 Vt. Séchéhaye, tsit. t., lk. 72.

sama suured kui vahed keelte vahel, siis oleks ju rahvastel üksteise mõistmine veelgi väiksem kui kahjuks praegu. Et Austraalia kõrve või Lõuna-Ameerika laante alginimesi Lääne-Euroopa vaimutasemele tõsta, tarvitseks siis ju misjonäridel ainult nende rahvaste lapsed kasvatada prantsuse või inglise keeles! Meie aga teame, et vastupidi misjonärid õpivad kätte nende primitiivrahvaste keeled ja suudavad neile rahvaile nende omas keeles väga hästi edasi anda kõrgemat vaimu ilma, esialgu muidugi lihtsustatud kujul. Teiselt poolt me teame, et kuigi näit. enamik iirlasi kõneleb ainult inglise keelt, on nende vaimulaad ometi sootuks teine kui inglastel, ja kuigi helveetslased jagunevad 3—4 keelt kõnelevaiks rahvagruppideks, on nende mõtteviis oluliselt küllaltki ühtlane, mis neid eraldab sakslastest, prantslastest ja itaallastest, ja mis seletatav erisuguse ajaloo ja kultuuriarenguga. Niisiis, on küll olemas vahesid eri rahvaste mõtte- ja vaimuilmas nagu on vahesid ka eri ühiskondlikkude klasside, eri määral haridust saanud kihtide mõtte- ja vaimulaadi vahel, kuid neil vahedel ei rajane kuidagi nende rahvaste keelte erisugused struktuurid ja ka vastupidi need keelestruktuurid ei määra rahvaste mõtlemist ega vaimulaadi. Kõrgemalt mida keeltes võib leida, on eri rahvaste vaimu ilma üksikuid kajastusi või jälgi nende kaugeate esivanemate erilaadseist kujutelmadest.

Uuemaagne psühholoogia on meile näidanud, et pole olemas „puhast“ mõtlemist, mõtlemist ilma millegi konkreetseta, mõtlemist, mis ei tugineks mingeil esemeil. Mõtlemiseks on vajaline teadvus asjadest ja nende suhteist, muidugi sel teel, et need esemed või kujutlused esemeist avalduvad sümboleis, märkides, skeemides, teatavais vormelites, olgu need keelelised või matemaatilised. Ühesõnaga, mõtlemine vajab väljenduslikkude märkide süsteemi, mõ t e v a j a b k õ n e n d i t¹⁷. Tõsi küll, kõnend ja mõte võivad olla erisuguse ulatusega, vahel võib mõte küündida keele piiridest kaugemale (näit. intuitsiooni, väljendamatu tunde, sõnatu uneluse, lüürilise või muusikalise kaemuse puhul) ja vahel võib kõnend ulatuda teispoole mõtte rajasid (näit. teatud automatistlikud osad normaalkõnendis, eriti aga patoloogilises kõnendis). Kuid oluliselt nad mõlemad on teineteisest tingitud, mõte soetab kõnendit ja kõnend kujundab mõtet. Nimelt a f a a s i a ligem uurimine, tähelepanekud, mis tehtud psüühilistel põhjustel tekkinud k õ n e v õ i m e t u s t põdevate isikute najal, on näidanud, missugust osa mängib kõnend inimese intelligentsitoimingu. Nii pea, kui inimene kaotab võime ilmutada keelelisi märke, siis ta kaotab ka võime mõtelda, igasugust vaimset akti koostada. Ta võib veel siduda aistinguid, võib veel kuidagi kujundada lihtsaid mõisteid, kuid ta ei suuda enam mõttekomplekse võrrelda, nägema-

17 H. Delacroix, Langage et pensée, lk. 396.

tuid suhteid tajuda ega kohandada, ta ei suuda enam mõtelda sümboolselt. Kõnevõimetud võivad veel mõista üksiksõnu ja teataval määral ka lühikesi lauseid, kuid keerukamate lausete mõistmine on neil juba raskendatud ja nad on sageli isegi võimetud lihtsamaidki mõisteid žestidega väljendama, näit. teatama, mis on nende amet. Eriti nad kaotavad oma mälust seniste teadmiste tagavarad, nad unustavad oma ameti, kellatundmise oskuse, arvutamise oskuse, oskuse mingit muusikariista käsitada, nad ei tunne enam hästi raha, ei oska mängida kaarte, nad kalduvad sõna asendamata vahel žestiga, nad tarvitavad sõnu vales tähenduses, peatuvad kõnes nagu oleksid nad mõttelelõnga kaotanud jne.¹⁸ Ilmasõjas teatud orgaanilisi vigastusi saanud isikute vaatlus (H e a d'i poolt) on samuti näidanud, et need vigastused on rikkunud teatud füsioloogilisi protsesse, mis vajalikud kõnendi aluseks olevaile keerukaile toimingule: need häirivad mõtte väljendusele vajalikkude sümbolite, sõnade, arvude ja piltlikkude kujutiste käsitlemist¹⁹. Neil inimestel võib veel püsida mingisugune instinktiivne ja intuiitivne mõtlemine, kuid nende vaimust hälbib võime realiseerida ruumilisi, ajalisi või loogilisi suhteid, võime mõtet valada sümboolsesse akti, lauselisse vormi, nad kaotavad suute oma instinktiivset või intuiitivset mõtet liigendada, eritleda, selles vastandeid eraldada, millel ju meie mõtlemine põhjenebki. Nad on küll alal hoidnud intuitsiooni ja instinkti, kuid mis neil on jäänud vajaka, on koos kõnevõimega toimiv intelligents²⁰. Muidugi, mõnda liiki afaasia puhul, eriti kui see on kergemal kujul, on veel võimalik, et haiged on teatud määral suutelised oma mõtteid arutama n. ö. ilma sõnadeta, nimelt kasutades sõnade asemel kujutelmi, kujundades oma mõtteid esemete endi varal, tarvitades nn. preverbaalset intelligentsi. Nad talitavad sel puhul nagu lapsed, opereerides sümboolsete märkide asemel teatava algelise loogika alusel järjestatud meeleliste andmetega. Kuid kõnevõimetuse mitmete liikide korral, eriti kui kõnevõimetus esineb raskemal kujul, püsib haigete mõtlemine selgusetu ja ainult aimatav; nad ei suuda oma mõtetes midagi jaotada, lahutada, eraldada, oma mõtetes vastandeid võrrelda. Nad suudavad veel kuidagi mõtelda otseselt, piirdudes otsese ja kohese toiminguga, kuid nad ei suuda enam mõtelda diskursiivselt, s. o. otsustuste kaudu²¹.

Meie kõik oleme vist tähele pannud ja ka psühholoogid on seda paljudel kordadel kirjeldanud ja seletadagi püüdnud, et väikelastel, eriti 3—7 aasta vanuses, on kombeks üksi olles või koguni teiste lastega koos viibides pikalt end a m i s i k õ n e l d a, valjul hää-

¹⁸ Vrd. H. Delacroix, tsit. t., lk. 497, 501.

¹⁹ H. Delacroix, tsit. t., lk. 504.

²⁰ H. Delacroix, tsit. t., lk. 513—14.

²¹ H. Delacroix, tsit. t., lk. 571—3.

lel monologiseerida, oma toiminguid, näit. mängu, sõnadega kommenteerida, või täiesti vabalt n. ö. „luuletada“, vahel kas ennast või olendite kujulisi mänguasju manitseda, neid noomida jne. Seda teevad mitte ainult üksikud lapsed, vaid ka lapsed lapserikkais perekondades ja suurema tutvuskonnaga lapsed. Seda nähtust on hiljuti ligemalt uurinud R. Cousinet, oma tähelepanekuid ja neist tehtud järeldusi esitanud kirjutises „Le monologue enfantin“²². Vaatluse all olnud üksiklaps ei pöördunud oma monoloogides mitte asjade, vaid nägematu isiku poole, sealjuures üheltpoolt tegudega reprodutseerides mingisuguseid mõeldavaid toiminguid, teiselt poolt aga sõnadega imiteerides teiste isikute toiminguil võimalikult väljendatavaid sõnu. Sealjuures vaatlejale paistis, et see tegevus lapsel toimus selle monoloogi põhjal, vastandina siis reaalsusele. Ka selgus, et monoloog ei kirjeldanud mitte elus sündinud toiminguid, vaid esitas ja kommenteeris seda, mida laps mingil puhul nimelt ei teinud, vaid oleks tahtnud teha, kui teda selles poleks takistatud. Vaatlejale näis, et laps selle monoloogiga asendas oma varemalt mingil puhul alla surutud, tagasi tõrjutud aktiivsust, seega siis kompenseeris teostamata või puudulikult läbiviidud tegevust, sõnadega rekonstitueerides oma takistatud kogemust, isegi sel puhul, kui see kogemus oli meeldimatu, nähtavasti seepärast, et kogemus tal varemalt oli nurjunud. Seda puuduliku kogemuse rekonstitueerimist sõnadega Cousinet käsitleb kui katset sündmust mõista, sest kuna laps polnud veel loogilisse vanusesse jõudnud (ta oli 4-a. 9-kuune), ei jäänudki tal muud teed asja mõistmiseks, kui sõnades olla ise see teine isik, keda ta antud korral nägi toimivat. See kompenseeriv rekonstruktsioon monoloogi kujul ongi vaimse, intellektuaalse väljatöötuse, ehitamise ja viimistlemise esimeheks vormiks. Muidugi mõista meie ei tarvitse kõiki laste solilokveerimisi käsitada säärasest psühhoanalüütilisest vaatevinklist. Kahtlemata on laste üksikkõned sagedasti ka lihtsad instinktiivsed ja alateadlikud harjutused, et välisilmast saadud kogukujutelmi sõnade varal üksikkujutelmadeks liigendada, katsed kõnelustest vanematega omandatud puudulikumaid kogemusi omaette edasi drillida ja arendada, juhitud olles igale noorele olendile omasest ahnusest kätte õppida neid salapäraseid teadmisi ja oskusi, millede ta ennast tunneb täiskasvanuist väetimalt.

Ka üldse tähelepanekud, kuidas laps suhtub õpitava keelega, avavad meile nii mõningaidki väljavaateid probleemile, missugust osa keel mängib inimvaimu arengus. Meie kõik oleme ju kogenud, olgu oma lapsepõlve mälestuste põhjal või hiljem lapsi jälgides, et väikelapsed, niipea kui nad hakkavad märkama, et asjadel on nimetused,

²² Journal de Psychologie, XXXIII [1936], lk. 28—39.

et igal asjal on oma nimi, armastavad vanemalt inimestelt kuni tüütuseneni pärida „mis see on?“, neil avastub mingisugune „sõnade nälg“, „nimetamise maania“²³. See iha pole seletatav mitte ainult uute asjade uudishimuga, vaid ka tarbega omandada ja oma vaimus selgitada ja kindlustada asjade kujutelmi. Ja kuna lapsed ei küsi mitte „kuidas seda kutsutakse?“ või „mis selle nimi on?“, vaid „mis see on?“, on ilmne, et nad veel asja ei eralda nimest, et nimi ja asi on neile samad, et nad nime kaudu püüavad omandada teadvust asja enese kohta.

Missugust osa kõnend etendab teadvuse kujunemises välisilmast, esemete ilmast, seda on viimastel aastatel huvitavalt jälginud muude seas E. Cassirer²⁴. Tema järgi kõnendil on tähtis osa ka tahte-maailma korralduses, „tundev ja tahtev mina muutub teiseks olendiks, niipea kui ta astub kõnendi maagilisse ringi“, „kõnend on üheks oluliseks funktsiooniks, mille kaudu tundmuse ja tahte elu organiseerub ja jõuab lõpuks oma eriliselt inimliku vormini“, „Tahte maailm pole mitte vähem kui kujutluse maailm inimkeele teoseks. Kõnend pole ainult keskuseks, kus toimub igasugune tunnete ja tahtmuste vahetus nagu igasugune mõtete vahetuski, vaid ta võtab aktiivselt ja korraldavalt osa teadvuse kujunemisest meie tahtest“²⁵. Kuid peale välisesemete ja oma isikliku maailma kuulub meil ka ühiskondlik maailm avastamisele ja vallutamisele pikkamööda alles kõnendi kaudu, mis meil võimaldab oma ligimese elust osa võtta ja temale kaasa tunda²⁶. Iga inimene esialgu, imikuna ja väikelapsena, kõneleb oma keelt, kuid peagi see esialgne kõnend puhta eneseavaldusena kaob ja annab aset tahtele end mõistetavaks teha ja ka teisi mõista. Laps pikkamööda omandab ümbruselt vahendi, millega ta ennast seob ühiskonnaga ja mis võimaldab talle kõike isiklikkugi väljendada kõigile muudele inimestele mõistetaval kujul. Tal kujuneb teadvus, et on olemas keeleuus, mille kehtivus on üldine ja objektiivne ja selle põhjal ka viimaks tunne, et elus on olemas üldised normed. Temas tekib ühiskondlik tunne. Edasi on E. Cassirer ka näidanud, kui vajaline on kõnend ka puhta kujutluse ja fantaasia maailma moodustamiseks. „Kujutelm sisendab sõna ja sõna sisendab kujutelma, nõnda ja nii hästi, et mõlemad elavad, tegutsesivad, eksisteerivad teineteise õlul“ (lk. 40). Ja lõpuks inimkõnend on isegi selleks jõuks, mis uusi kujutelmi ja uusi mõtteid tekitab ja inimeses tahet stimuleerib ja selle ohul inimest tegudele tõukab. Seda oma-

²³ Vt. E. Cassirer, „Le langage et la construction du monde des objets“, koguteoses „Psychologie du langage“ (a. 1933), lk. 25.

²⁴ „Le langage et la construction du monde des objets“, kogut. „Psychologie du langage“ (a. 1933), lk. 18—44.

²⁵ Ib., lk. 28.

²⁶ Ib., lk. 33.

dust on tabavalt omal ajal väljendanud sama luuletaja H. v. Kleist lausega: „kõneldes tekib mõte“. Kõnelejail sagedasti pole keel mitte ainult juba olevate mõtete edasikandjaks, vaid sõnadest ka endist signeb mõte, eriti oratoreil, kel „mõtted on välkudeks, mis valgustavad sõnade jõevoolu“, kel keel on „nagu teiseks rattaks, mis esimesega samal teljel rööbiti pöörleb“²⁷. Meie vist kõik oleme, osalt kahtlemata ka eneste najal, tähele pannud, et mingil vaidluskoosolekul viibides ja teiste mõtteavaldusi kuuldes, tekib meil vahel arvamus, mis esialgu on väga üldloomuline ja selgusetugi. Alles siis, kui oleme omakorda sõna palunud ja kui kõnelema hakkame, alles siis puhkeb meie esialgne umbmäärane mõttekompleks liigenema ja selguma ja siis meis tekib ka täiesti uusi ideesid, mis meid endidki võivad kõne ajal üllatada. Cassireril on palju õigust, kui ta ütleb, et „mõtte dünaamika käib koos kõne dünaamikaga“²⁸. Umbes samasugust protsessi võib konstateerida ka kirjutamisel.

Kui meie ühelt poolt arvestame seda, et iga rahvuskeelega varal on kirjanduses alal hoitud vastava rahva vaimne varandus tema minevikust, vähemalt väga suures ulatuses, ja teiselt poolt ka seda tõekspidamist, et iga rahvuskeelega ehituses, tema sõnavara koosseisus kajastub peale kultuuri ka teatud määral selle rahvuse erilist vaimuilm, siis muidugi sellest järgneb, et võõrkeelte oskuse teel pääsime tutvuma võõrrahvaste vaimse pärimusega vähemalt puht teadmiste mõttes ja peaksime ka ise oma vaimuelu täiendama neile rahvaile eriomase mõtte- ja tundeilmaga. On isegi esitatud arvamust, et iga uue keelega omandatakse igakord nii-öelda uus hing²⁹. Muidugi see võõrkeelte oskus pakub selleks ainult soodsamaid eeldusi, ei ole aga mitte vaimse arenemise möödapääsematuks tingimuseks. Areng peamiselt oleneb ikkagi asjaomase isiku enese vaimseist eeldustest. Ei ole ju vist küll märgata, et üldse poliüglotid, kelledeks peale paljude keelemeeste ja keeleteadlaste on sageli proovireisijad, tõlgid ja ilmarändurid, oleksid vaimselt ja hingeliselt arenenud suhteliselt kõrgemale. Võõrkeelte tundmises, paljude võõrkeelte valdamises võib näha isegi negatiivseid jooni. Üksikrahva vaimu sügavama tundmise ja mõtteviisi eheduse ning homogeensuse asemele võib neil isikuil asuda nimelt paljude vaimulaadide pealiskaudne tundmine ja, võõrkeelsete vaimuteoste kaudu, omapärase mõtteilma, kindlama natsionaalse vaimulaadi puudumine, nagu see sagedasti omane rahvusvahelistele tegelastele, denatsionaliseeritud emigrantidele, eri rahvaste piirimaadel asuvatele segakeelsele elanikele. Eriti teravalt annab see pahe ennast tunda

27 *Ib.*, lk. 43.

28 *Tsit. t.*, lk. 43.

29 Vt. Baudouin de Courtenay, „Einfluss der Sprache auf Weltanschauung und Stimmung“, *Prace Filologiczne* XIV, lk. 200.

isikutel, kes võõrkeeli omandavad väga varakult, oma lapsepõlve esimesel aastakümnel, kui nad veel oma emakeelki pole omandanud täiuslikult ega loonud selle kaudu omale alust meelelise maailma mõisteliseks liigenduseks³⁰.

Antud kitsais raamides oleme nüüd üldjoontes tutvunud nende uuemate seisukohtadega, mis valgustavad keele osa ja ülesandeid meie vaimu elus ja arenemises. Tekib nüüd tahtmata küsimus, kas ei tuleks meil selle tähtsuse äratundmisest teha ka tegelikke järeldusi; kerkib küsimus, kas peab seda tähtsust silmas ka meie emakeele õpetus koolides?

Meie koolide eesti keele õppekavadest ja ka õppetöö mõningaist praktika alal tehtud tähelepanekuist paistab, et meil emakeele õpetamisel liigselt suurt tähtsust omistatakse keele ainelise, välise vormilise külje tutvustamisele, keele normide, sagedasti päris asjatute, põhjendamata või kujutletud normide kätteõpetamisele, kuna keele vaimsemale küljele, keele väljenduslikele võimetele sõnavara ja lausestamise alal, keele harimise kaudu mõtte ja vaimu harimisele ning arendamisele näikse pandavat rõhku vähem kui ootaksime. Küsiksime, kui palju tunde keeleõpetusele määratud tundidemäärast pühendavad emakeele õpetajad praegu seesuguste keerukate normide või meie keele koguarengu tendentsile vastu tõrkuvate normide õpetamisele nagu seda on *i*-mitmuse ja *i*-superlatiivi reeglid? Kui palju aega ja energiat kulutatakse paljudeski koolides selleks, et õpetada noorust hääldama, eestlaste valdava enamiku keelepruugile vihuti, sõna algul *h-d*, seda isegi, nagu kunstlikku hääldust kunagi, ebaeestilisel kujul? Kui palju nähakse vaeva, et õpetada lastele hääldama murdeliselt ja päris põhjendamatult *val'mis* pro *val'Imis*, *terrvis* pro *tervis*, *püüab* pro *püiab* (kirjas *püüab*), kirjutama näit. *vulkaan* (pro *vulkan*, mida viimast laps ühiskeelest kuuleb), *mehhaniseerima*, *mehhanism*, *psühholoogia*, kuid *mehaanik*, *mehaaniline* ja *psüühiline* (kus tegelikus häälduses ometi vahe puudub), et sundida neid (kuuldavasti mõnes koolis) ütleva *imestama* asemel *imestuma*, „saatis *viibimata* abi“ asemel „saatis *viivitamata* abi“, „*parandamatu* viga“ asemel „*parandamatu* viga“ jne.? Ühes koolis vaevatakse lapsi, et kirjuta ja ütle: tuleb *meelde*, *hää*, *pää pääl*, *inimessugu*, *kirjutis*, ta *kummardus*, *kiritöö*, *vajaline*, teises koolis (koguni sama kooli teistes klassides!) aga, et kirjuta ja lausu: tuleb *meele*, *hea*, *pea peal*, *inimsugu*, *kirjutus*, ta *kummardas*, *kirjatöö*, *vajalik!* Sealjuures ometi ei suudeta välja juurida õpilaste ja haritlaste keelest sääraseid palju ilmsemaid keelevigu nagu „neid *summe*“ (pro „neid *summasid*“), „tuli *jäävalt* kodumaale“ (pro „tuli *jäädavalt* kodumaale“), mida iga päev loeme ajalehtedest ja kuu-

³⁰ Vt. selle kohta A. Koort, Võõrkeel ja väikelaps, „Akadeemia“ 1938, lk. 33—43.

leme raadiost. On küll aga suudetud paljudeski koolides emakeele õpetust õpilastele peletavaks ja vastumeelseks teha.

Pole küll mingit kahtlust, et koolides peame noorusele õpetama ka oma keele puhtvormilist külge, peame teda tutvustama oma emakeele sotsiaalsete normidega. Kuid tööd ärgem sellega asjata raskendagem, et õpetame alg- ja keskkoolides päris tarbeta ja haruldasi, isegi üldisemalt olemata hääldusnorme (näit. *h-* ja *üü*-hääldus) või keerukaid juhiseid, mis korraldavad mitte keele harilikku, argilist, minimaalprogrammilist, vaid luksuslikku tarvitust (näit. *i*-pluural, *i*-superlatiiv). Mida aga loeksime palju olulisemaks ja nimelt keele tegelikkudest tarvetest tingituks, oleks emakeele õpetuses senisest suurema rõhu panemine meie keeles olevate, kuid noorusele, eriti linnanoorusele tundmata või vähe tuntud morfoloogiliste, sõnavaraliste ja lauseehituslikkude väljendusvahendite tutvustamisele. Vähem oluline on õpetada, kuidas keeles *p e a b* olema (vajadus olla arusaadav tingib juba ise siin küllaldast korda, täielik kord aga summutab edu ning arengut, lämmatab isiklikku loomingut), vaid mida keeles *o n*, mida keel meile pakub. Meie noorem põlv kas ei tea, või tal puudub selgem ülevaade, et eesti keeles saab näit. mõistet *abil* väljendada väga mitmel viisil, sõnadega *abil*, *abiga*, *varal*, *läbi*, *teel*, *kaudu*, *kaupa* („parem nõu kaup kui jõu kaup“), *tõttu*, *najal*, *õlul*, *toel*, *toetusel*, *turval*, *kaasabiga*, *künnal* („vahetuse künnal“), *ohul* („teineteise ohul“) ja peale selle veel eri käänetega (*-ga*; *-l*: Kaerul püütakse, piitsal sõidetakse; *-lt*: Ei ole silku silmalt näha, heeringaid ei eladeski). Nende väärtus pole aga alati täpsalt sama, tuleb õpetada, mis puhul neist üht või teist tarvitada! Nüüdne põlv hakkaks nagu unustama sõnu nagu *mullu*, *äpardama*, *õnduma*, *vainu* jpt., ta oskab nende asemel tarvitada veel ainult „möödunud aastal“ (ta pelgab isegi eestilist „mineva aasta“ või „läinud aasta[1]“), „ebaõnnestuma“, ja ta ei taipu, et linnades väljakut, „platsi“ või jälle skvääri võiks kutsuda *vainuks*. Koguni meie suurematel ja vanema põlve kirjanikkudel võib märgata võõrdumist oma emakeele sõnavara muistseist varadest. Nii näit. A. H. Tammsaare kirjutab ühes tõlkes (Lawrence, „Seitse Tarkuse sammast“ I, lk. 341) raskepäraselt: „meie sada *põlvohelikustatud* kaamelit“, teadmata vist, et eestlane ütleb sel puhul „meie sada *peapõlvise* (või *peapõluses* või *peakamitsas* jne.) kaamelit“! Normide õpetamisest palju tähtsam oleks suurema rõhu asetamine tähenduslikult lähedaste sõnade (näit. *elav*, *elavane*, *erk*, *elev*, *terane*, *ärgas*, *käbe*, *tuline*, *tulikas*, *liikuv*, *kõbus*, *udris*, *läbematu*, *valus* [v. laps], *käidav* [k. tänav], *nõelus*, *kerep* [k. hobune], *säbras*, *hepp*, *paritu*, *märas* jne.) ja konstruktsioonide ning ütluste (näit. „puust kõrgem“, „kõrgem kui puu“, „kõrgem puud“; — suvel ja talvel; suvel ning talvel; suvel kui ka talvel; suvel, ka talvel; suvel, samuti talvel; küll suvel, küll talvel; nii suvel kui talvel; suvel

kui talvel; suvel, ühtlasi talvel, vrd. veel pealegi, lisaks, isegi ja tunnu- seid, nagu -t [„isat-emat“, ka „eite taati“] või -k [niik-niik palju, seek-seek kuu päeval]!) sisude ja tundeväärtuste vahede tutvustamisele ³¹ — mis kõik muidugi eeldab sünonüümide sõnaraamatu, ideoloogilise sõnaraamatu ja stilistika õpperaamatute (või keeleteadustes vastavate osade, peatükkide) olemasolu. Enam peaksime ka meeles pidama stilistilise ja süntaktilise analüüsi harjutuste maitset, vaimu ja mõtlemist arendavat jõudu. Ja kirjaseadmise õpetuse kõrval kandkem ka enam hoolt kõneseadmise õpetuse eest! Kui neid külgi keele õpetamisel tulevikus enam esile tõstaksime, siis jõuaksime küll hõlpsamini sellele eesmärgile, kuhu kõik vist taotame: keele õpetuse ja harimise kaudu oma vaimu ja mõtlemist arendada! Ja teeksime ka keeleteaduse noorusele palju huvitavamaks ja elulisemaks!

La part du langage dans le développement intellectuel.

Le langage se développe parallèlement à l'intelligence humaine. A l'aide du langage, des mots, des phrases l'être humain commence à abstraire des notions concrètes, à unir ce qui constitue un ensemble, à séparer les parties d'un tout, à mettre en ordre des notions isolées, à communiquer et à imposer sa volonté à autrui, à garder mieux en mémoire ce qui est passé, à former la notion de temps et de nombre. Le langage est considéré comme un des facteurs les plus importants de la vie humaine. Par le langage nous communiquons des données sur le présent et nous en conservons sur le passé, mais nous exprimons aussi des sentiments, des valeurs internes et des idées indicibles. La force suggestive des mots joue dans notre vie un rôle très important (en particulier dans la poésie). Sans doute n'y a-t-il pas de parallélisme complet entre le langage et la pensée, mais ils sont pourtant en liaison et dépendance étroite. La logique et la tradition sont dans la vie du langage deux forces situées à des pôles opposés. Bien des phénomènes dans diverses langues dépendent des caractères intellectuels et mentaux des nationalités correspondantes et des images différentes qui se sont formées dans le passé le plus reculé, mais c'est pourtant une exagération que d'expliquer toutes les différences de structure linguistique ou la plupart d'entre elles par les variétés d'esprits nationaux. Une grande partie est explicable par une évolution fortuite. La pensée a besoin du langage, l'incapacité de langage est aussi un obstacle à la pensée humaine. Le soliloque permet à l'enfant et même à l'adulte de mieux comprendre des phénomènes, des événements et des complexes d'imagination. En apprenant les noms des choses les enfants cherchent à acquérir la conscience de la chose elle-même. Le langage est important également dans l'organisation du monde de la volonté et dans la formation des notions sociales de l'homme. Le langage et la parole stimulent aussi notre imagination, fait naître en nous de nouvelles pensées. La connaissance des langues étrangères facilite encore le développement intellectuel, si les langues étrangères ne sont pas apprises dans un âge trop tendre. — Les écoles estoniennes, dans l'enseignement de la langue maternelle (et des autres langues), soulignent d'une manière exagérée le côté concret, formel de la langue et l'acquisition des normes linguistiques. A l'avenir il importerait de mettre davantage l'accent sur le développement intellectuel à l'aide du langage grâce au lexique, à la stylistique, l'analyse syntaxique et l'ordonnance du discours.

31 Kasulikke sugestioone pakub siin Ch. Bally artikkel „L'enseignement de la langue maternelle et la formation de l'esprit“ tema teoses „Le langage et la vie“ (Payot, Paris 1926).

Samalt autorilt. — Du même auteur.

1. Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes I. — Du sectionnement lexicologique dans les patois estoniens I. — Avec un résumé. Tartu 1924. Hind 3 kr. Prix 3 cour. est.
 2. Tundmused tegurina keelearengus. — Les facteurs affectifs dans la vie du langage. Avec un résumé. Tartu 1927. (Epuisé.)
 3. Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi. — Choix des textes de l'ancien estonien (1524—1739). Tartu 1925—31. Hind 5 kr. Prix 5 cour. est.
 4. Viron kielkartaston julkaisemisaikeesta. — Du projet d'une publication d'un atlas linguistique de l'Estonie. (En finnois.) Helsinki 1930. Hind 1 kr. Prix 1 cour. est.
 5. Esimese eestikeelse raamatu, Wanradt-Köllli katekismuse keelest. — De la langue du premier livre estonien, 1535. Tartu 1930. Hind 40 senti. Prix 40 cent. est.
 6. Eesti murdeala keelelisest liigendusest. — De la division dialectale de la langue estonienne. Avec un résumé. Tartu 1932. Hind 60 senti. Prix 60 cent. est.
 7. Die estnische Sprache. Tartu 1932. Hind 1 kr. Prix 1 cour. est.
 8. Kümme aastat eesti murrete süstemaatset kogumist. — Dix ans de recueil systématique des parlers estoniens. Avec un résumé. Tartu 1932. Hind 50 snt. Prix 50 cent. est.
 9. Tallinna praegusest nimest. — Du nom actuel de Tallinn. Avec un résumé. Tartu 1934. Hind 50 snt. Prix 50 cent. est.
 10. Pilk eesti nüüdseile perekonnanimedele. — Des noms de famille estoniens. Avec un résumé. Tartu 1934. Hind 50 snt. Prix 50 cent. est.
 11. Eesti liignimedest varemalt, nüüd ja tulevikus. — Des noms de famille estoniens à présent, dans le passé et dans l'avenir. Tartu 1934. Hind 50 snt. Prix 50 cent. est.
 12. Tulihänna nimetustest. — Des noms de *tulihänd* en estonien. — Avec un résumé. Tartu 1935. Hind 75 snt. Prix 75 cent. est.
 13. Langage enfantin conservé par trois jeunes Estoniens de onze, neuf et huit ans. Tartu 1936. Hind 75 snt. Prix 75 cent. est.
 14. Hilinenud lastekeelest Eestis. Tartu 1936. Hind 65 senti. Prix 65 cent. est.
 15. Eesti õigekeelsuse päevaküsimustest. — Des questions actuelles de la grammaire estonienne. Avec un résumé. Tartu 1937. Hind 1 kr. 20 snt. Prix 1 cour. 20 cent. est.
 16. Eesti keel XIII—XVI sajandil. — La langue estonienne du XIIIe au XVI s. Avec un résumé. Tartu 1937. Hind 60 snt. Prix 60 cent. est.
 17. Konsonantide afektiivsest geminatsioonist Eestis. — Gémination affective des consonnes en estonien. Tartu 1938.
 18. Eesti Murdeatlas. I vihk. — Atlas des parlers estoniens. I fasc. Tartu 1938. Hind 10 kr. Prix 10 cour. est.
 19. Agenda Parva (1622) keelest. — Sur la langue de „Agenda Parva“ (1622). Avec un résumé. Tartu 1939. Hind 65 senti. Prix 65 cent. est.
 20. Piibli keel ja rahvakeel. — Langue biblique et langue populaire. Avec un résumé. Hind kr. 1.60. Prix 1 cour. 60 cent est.
- Saadaval (S'adresser à): Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli t. 15, Tartu.

2.50/45596188

HIND 50 SENTI

Rm 0.40

www.books2ebooks.eu